

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

چرخش نخبگان قدرت در ایران

۱۳۵۷-۱۳۹۸

تکاورنده

علی سامی

دانشیار جامعه‌شناسی سیاسی

دانشگاه تربیت مدرس

- مرشنامه : ساعی، علی، ۱۳۴۱ -
عنوان و نام پدیدآور : چرخش نخبگان قدرت در ایران ۱۳۹۸-۱۳۵۷/نگارنده علی ساعی.
مشخصات نشر : تهران: انتشارات دانشگاه تربیت مدرس، ۱۴۰۰.
مشخصات ظاهری : ۳۷۴ ص: مصور، جدول، نمودار.
شابک : ۹۷۸-۶۲۲-۷۰۳۴-۲۵-۷
وضعیت فهرست نویسی : فیبا
موضوع : دولت - ایران - تاریخ - ۱۳۹۸-۱۳۵۷ - تحقیق
موضوع : قدرت (علوم اجتماعی) - ایران -- تاریخ -- قرن ۱۴ -- تحقیق
موضوع : Power (Social sciences) -- Iran -- History -- 20th century -- Research
موضوع : ایران -- سیاست و حکومت -- ۱۳۹۸ - ۱۳۵۷ -- تحقیق
موضوع : Iran -- Politics and government -- 1979 - 2019 -- Research
شناسه افزوده : انتشارات دانشگاه تربیت مدرس.

Tarbiat Modares University. TMU Press

JQ1۷۸۰ رده بندی کنگره

۳۳۰۹۵۰۴ رده بندی دیویی

۷۵۷۴۱۱۱ شماره کتابشناسی ملی

چرخش نخبگان قدرت در ایران ۱۳۵۷ تا ۱۳۹۸

- نگارنده : علی ساعی
طراح جلد : ترنج
صفحه آرای : سمیه زهانی، محمدرضا مظاهری کلهرودی
تاریخ انتشار : ۱۴۰۰
شمارگان : ۳۰۰
شابک : ۹۷۸-۶۲۲-۷۰۳۴-۲۵-۷
ناشر : انتشارات دانشگاه تربیت مدرس با همکاری پژوهشگاه امام خمینی (س) و انقلاب اسلامی
نوبت چاپ : اول
کارشناس اجرایی : لیلا نجفی زمان
ناظر چاپ : مصطفی جانجانی
لیتوگرافی : ایران گرافیک
چاپ و صحافی : قشقایی
مرکز پخش : قاطع بزرگراهی آل احمد و دکتر چمران انتشارات دانشگاه تربیت مدرس، صندوق پستی: ۱۴۱۱۵-۳۱۸
تلفن : ۸۲۸۸۳۰۹۶
دورنگار : ۸۲۸۸۳۰۳۲
آدرس اینترنتی فروش : pub.Modares.ac.ir
بها : ۶۵۰۰۰۰ ریال

مسئولیت صحت مطالب کتاب برعهده نگارندگان است

فهرست مطالب

۵	پیشگفتار.....
۱	مسئله پژوهش.....
۹	ادبیات تجربی و نظری.....
۱۳	رویکرد عاملیت محور.....
۲۴	رویکرد ساختار محور.....
۲۷	رویکرد ترکیبی ساختار - عاملیت.....
۳۲	فرموله کردن دستگاه نظری پژوهش.....
۴۱	چارچوب روش شناختی.....
۴۱	تعریف عملیاتی مفاهیم.....
۴۷	روش تجربه.....
۵۱	واحدهای مشاهده.....
۵۱	واحدهای تحلیل.....
۵۲	اعتبار و پایایی.....
۵۳	تحلیل تجربی.....
۵۳	تحلیل توصیفی درون دولتی.....
۵۴	دولت موقت.....
۵۵	ترکیب ساختار نهادی دولت.....
۵۷	تراکم نخبگان قدرت.....
۶۲	شبکه‌های اجتماعی نخبگان قدرت.....
۶۷	دولت موقت شورای انقلاب.....

۷۰	دولت اول
۷۰	ترکیب ساختار نهادی دولت اول
۷۲	تراکم نخبگان قدرت
۷۶	عاملیت کنشگران
۸۱	شبکه‌های اجتماعی نخبگان قدرت
۸۶	دولت دوم
۸۶	ترکیب ساختار نهادی دولت دوم
۸۸	تراکم نخبگان قدرت
۹۱	عاملیت کنشگران
۹۴	شبکه‌های اجتماعی نخبگان قدرت
۹۸	دولت موقت محمد رضا مهدوی کنی
۱۰۱	دولت سوم
۱۰۱	ترکیب ساختار نهادی دولت سوم
۱۰۳	تراکم نخبگان قدرت
۱۰۸	عاملیت کنشگران
۱۱۳	شبکه‌های اجتماعی نخبگان قدرت
۱۲۰	دولت چهارم
۱۲۰	ترکیب ساختار نهادی دولت چهارم
۱۲۱	تراکم نخبگان قدرت
۱۲۶	عاملیت کنشگران
۱۳۰	شبکه‌های اجتماعی نخبگان قدرت
۱۳۶	دولت پنجم
۱۳۶	ترکیب ساختار نهادی دولت پنجم
۱۳۷	تراکم نخبگان قدرت
۱۴۱	عاملیت کنشگران
۱۴۵	شبکه‌های اجتماعی نخبگان قدرت
۱۵۰	دولت ششم

۱۵۰.....	ترکیب ساختار نهادی دولت ششم.....
۱۵۱.....	تراکم نخبگان قدرت.....
۱۵۶.....	عاملیت کنشگران.....
۱۶۰.....	شبکه‌های اجتماعی نخبگان قدرت.....
۱۶۴.....	دولت هفتم.....
۱۶۴.....	ترکیب ساختار نهادی دولت هفتم.....
۱۶۵.....	تراکم نخبگان قدرت.....
۱۷۰.....	عاملیت کنشگران.....
۱۷۴.....	شبکه‌های اجتماعی نخبگان قدرت.....
۱۸۰.....	دولت هشتم.....
۱۸۰.....	ترکیب ساختار نهادی دولت هشتم.....
۱۸۱.....	تراکم نخبگان قدرت.....
۱۸۵.....	عاملیت کنشگران.....
۱۹۰.....	شبکه‌های اجتماعی نخبگان قدرت.....
۱۹۴.....	دولت نهم.....
۱۹۴.....	ترکیب ساختار نهادی دولت نهم.....
۱۹۶.....	تراکم نخبگان قدرت.....
۲۰۱.....	عاملیت کنشگران.....
۲۰۹.....	شبکه‌های اجتماعی نخبگان قدرت.....
۲۱۶.....	دولت دهم.....
۲۱۶.....	ترکیب ساختار نهادی دولت دهم.....
۲۱۷.....	تراکم نخبگان قدرت.....
۲۲۲.....	عاملیت کنشگران اجتماعی.....
۲۲۶.....	شبکه‌های اجتماعی نخبگان قدرت.....
۲۳۱.....	دولت یازدهم.....
۲۳۱.....	ترکیب ساختار نهادی دولت یازدهم.....
۲۳۲.....	تراکم نخبگان قدرت.....

پیشگفتار

خدای مهربان و بخشنده را سپاسگزارم که اینک کتاب چرخش نخبگان قدرت در ایران، که حاصل فعالیت پژوهشی نگارنده است، آماده عرضه به پیشگاه دانش پژوهان می‌شود.

در این کتاب در باب فرایند چرخش نخبگان قدرت در ایران داوری تجربی نقادانه ارائه شده است. در این پژوهش دلالت مصداقی نخبگان قدرت، تنها رئیس جمهور، نخست وزیر و وزیران کابینه دولت موقت مهدی بازرگان تا دولت دوازدهم بعد از انقلاب ۱۳۵۷ ایران است. توزیع قدرت در دیگر ساختارهای قدرت مانند قوه مقننه، قوه قضاییه و مجمع تشخیص مصلحت نیازمند پژوهش‌های دیگری است. در این نوشتار ابتدا بر مبنای موضوع چرخش نخبگان قدرت، مسئله پژوهش با عنوان «تراکم قدرت سیاسی در ایران» فرموله شده است. در ادامه در چارچوب بنیان معرفت شناختی این نوشتار، عقلانیت انتقادی، در مقام حل مسئله تراکم قدرت، سه تلاش اساسی انجام شده است: ۱. استدلال در باب اثبات مسئله؛ ۲. یافتن راه حل تئوریک از طریق استدلال قیاسی؛ ۳. داوری تجربی - انتقادی در باب مسئله تراکم قدرت از طریق استدلال استقرایی. دستگاه نظری پژوهش حاضر بر رویکرد ترکیبی^۱ استوار است که در آن منابع ساختاری و عاملیتی حضور همزمان دارند. این پژوهش به لحاظ روش شناسی بر تحلیل ترکیبی^۲ استوار است که در اینجا این رویکرد، ترکیبی از تحلیل متغیر محور و مورد محور^۳ است. ^۴ بعد متغیر محور این پژوهش ماهیت تطبیقی دارد. موضوع مهم این پژوهش تأکید بر امر تجربه در معنای experimentation است. با این حال در پرتوی این الزام معرفت شناختی نگارنده که، تجربه مسبوق به تئوری است، از نقطه آغازین پژوهش حاضر، برگفتگوی انتقادی و معنادار میان تئوری و

1. Configurational Approach

2. Configurational Analysis

3. Variable- oriented and Case- oriented Approach

۴. در باب این رویکرد مراجعه کنید به: ساعی، ۱۳۹۲.

شواهد تجربی^۱ تمرکز شده است. نتیجه این بحث انتقادی، فرموله کردن گزاره‌های تاریخی در باب نظم‌های تجربی^۲ است که در فصل نتیجه‌گیری ارائه شده است.

در خصوص ضرورت پژوهش ناظر بر موضوع چرخش نخبگان قدرت باید گفت، چرخش آزادانه نخبگان قدرت به آزاد شدن انرژی‌های انباشته شده در حوزه جامعه منجر می‌شود و به نوبت، توازن اجتماعی ایجاد می‌کند. این چرخش قدرت در حوزه جامعه‌شناسی سیاسی، به مثابه یکی از دینامیک‌های^۳ دموکراتیزاسیون^۴ قابل فهم است. اساسا فرایند دموکراتیزاسیون بر انتخاب‌های استراتژیک چهار کنشگر اصلی استوار است: اصلاح طلبان، میانه روها، اقتدارگرایان و رادیکال‌ها. اگر در چرخش نخبگان حکومتی، اختلال رخ دهد، توازن قدرت میان کنشگران سیاسی اصلاح طلب و میانه رو از یک سو و کنشگران سیاسی اقتدارگرا و رادیکال در گروه مخالف از سوی دیگر، نامتقارن می‌شود. در این صورت، سرنوشت دموکراتیزاسیون توسط قدرت نسبی اقتدارگرایان و رادیکال‌ها تعیین می‌شود. اقتدارگرایان استراتژی بازتثبیت اقتدارگرایی و رادیکال‌های مخالف، استراتژی خشونت و فروپاشی رژیم حاکم را انتخاب می‌کنند. اگر اقتدارگرایان قوی تر از رادیکال‌ها باشند، رژیم اقتدارگرا مسلط می‌شود، اما بتدریج دینامیزم اقتدارگرایی، رژیم حاکم را توسط نیروی کنشگران رادیکال به سمت فروپاشی^۵ حرکت می‌دهد. به استناد شواهد موجود، ایرانیان در طی یک قرن اخیر چهار موج دموکراتیزاسیون را در عرصه زندگی سیاسی خود بازتولید کرده‌اند. اولین موج دموکراتیزاسیون در ایران، انقلاب مشروطه خواهی است. این موج بار دوم در قالب نهضت دموکراتیک ملی تکرار شده است. سومین موج دموکراتیزاسیون در سال ۱۳۵۷ تحت عنوان جمهوری خواهی اسلامی رخ داده است. چهارمین موج دموکراتیزاسیون، واقعه دوم خرداد ۱۳۷۶ است. از این چهار موج به عنوان تلاش‌هایی در جهت دموکراتیزاسیون تعبیر شده است (ر. ک به: ساعی، ۱۳۹۷). جامعه ایرانی در موج اول، دوم و سوم، بازگشت به اقتدارگرایی را تجربه کرده است. موج چهارم نیز در آستانه بازگشت به اقتدارگرایی قرار دارد. در زمینه اجتماعی همه این موج‌های بازگشت، اختلال در چرخه قدرت قابل مشاهده است (ر. ک به: همان منبع). این شواهد ضرورت پژوهش علمی در باب چرخش نخبگان قدرت

1. Meaningful dialogue between ideas and evidence

2. Empirical Regularities

3. Dynamics

4. The Dynamics of Democratization

۵. فروپاشی یکی از سه نوع گذار است: تغییر شکل، جابجایی و فروپاشی (ر. ک به: هانتینگتون، ۱۹۹۱).

را توجیه پذیر می‌سازد. یافته‌های تجربی پژوهش حاضر می‌تواند سند سیاستگذاری^۱ برای حل مسئله تراکم قدرت باشد. البته در این پژوهش نیز چهار راه حل ارائه شده است.

در اینجا باید گفت بنیان معرفتی متن حاضر، بر افق معرفتی عقلانیت انتقادی استوار است. یکی از اصول این افق معرفتی خطاپذیری فهم بشری است. در این دستگاه معرفتی حقیقت^۲ امر انحصاری نیست. همه انواع معرفت بشری با خطا همراه اند. در این نوع عقلانیت هم بر ساخته‌های معرفت شناسانه بشر و هم یافته‌های تجربی، تابع حکم عدم قطعیت و عدم حجیت^۳ هستند. قاعده عدم قطعیت بر گزاره‌های معرفتی و مشاهده‌ای این متن نیز صادق است. در باب ضرورت معرفتی رهیافت معرفت شناختی این نوشتار، می‌توان گفت، نگارنده بر این باور است که دستگاه معرفت شناختی هر کنشگر علم جامعه‌شناسی باید مشخص باشد. این دستگاه معرفتی می‌تواند در تعیین هویت و جهت گیری علمی افراد نقش مهمی داشته، آمادگی آنان را برای نقادی متقابل فراهم سازد. امید آن دارم که داوری منصفانه خردمندان، سرآغاز تلاش نو در نزدیکی به حقیقت در پرتوی تئوری جدید باشد.

در اینجا لازم می‌دانم، بر روح دختر عزیزم لیلا درود بفرستم. این پژوهش در دوره حیات او آغاز شد، بعد از تجربه روزهای سخت زندگی، در پرتو تلاش‌های عالمانه و همدلانه دکتر عباسعلی روحانی، استاد و رئیس پژوهشگاه امام خمینی و انقلاب اسلامی، شروع دوباره پژوهش حاضر امکان پذیر شد و به پایان رسید. قدردان زحمات این استاد ارجمند هستم.

از داوری‌های نقادانه همراه با کامنت‌های عالمانه دکتر محمد سالار گسرای، دانشیار پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، بهره‌مند بودم. زحمات ایشان را پاس می‌دارم. دکتر امیر عظیمی، استادیار و معاون پژوهشی پژوهشگاه امام خمینی و انقلاب اسلامی، بابت برخورداری از صداقت و مسئولیت پذیری اخلاقی و تعهد عملی او به سنت‌های آکادمیک در امر پژوهش شایسته قدردانی است. او وزن سنگینی در فرایند این پژوهش و نیز فراهم سازی چاپ آن داشتند. از همکاران اصلی این پروژه، خانم نسرين وردی زاده (جامعه‌شناس)، خانم سارا حسن پور (جامعه‌شناس سیاسی)، خانم مرضیه ابوذر (جامعه‌شناس سیاسی)، خانم فاطمه ساعی (روان شناس بالینی)، خانم آمنه شیرافکن (جامعه‌شناس)، خانم سوده منصوری (جامعه‌شناس) خانم متین رمضانخواه (جامعه‌شناس)، آقای سید سالارکاشانی

1. Policy Paper

2. Truth

3. Authority

(جامعه‌شناس سیاسی)، آقای مهدی غلامزاده (جامعه‌شناس) و آقای صادق پناهی (دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی سیاسی)، در مسئولیت پذیری علمی و دقت و تعهد کاری، تشکر ویژه دارم. خانم سارا حسن پور مدیریت گردآوری و آماده سازی نرم افزاری داده‌های تجربی را نیز به عهده داشته‌اند. قدردان و سپاسگزارم همه این عزیزان هستم.

این کتاب با سرمایه گذاری مشترک دانشگاه تربیت مدرس و پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی منتشر شده است. از دکتر یعقوب فتح اللهی، استاد و معاون پژوهشی و فناوری دانشگاه تربیت مدرس و دکتر احمد قلی زاده، رئیس جدید پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی، بابت حمایت‌های بی دریغ شان از این پژوهش و چاپ آن قدردانی می‌کنم.

دکتر عیسی متقی زاده، معاون پژوهشی دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس، همکاری در دریافت داده‌های رسمی از وزارت کشور داشتند، دکتر علی محمد حاضری، دانشیار دپارتمان جامعه‌شناسی دانشگاه تربیت مدرس، دکتر علی اصغر فانی، دانشیار دپارتمان مدیریت و اقتصاد، مهندس محمد توسلی، مهندس بهرژاد نبوی و حسین بنی‌اسدی همکاری در تکمیل و تصحیح داده‌های تعدادی از افراد دولت‌ها داشتند. حجت الاسلام سید محمود دعایی، سرپرست موسسه روزنامه اطلاعات، دکتر علیرضا خانی، سردبیر روزنامه اطلاعات، دکتر احمد زواران حسینی، رئیس کتابخانه مرکزی دانشگاه تربیت مدرس، و همکاران ایشان، دکتر علی رضا ذاکری در تهیه اسناد از کتابخانه ملی، کارکنان مرکز اسناد کتابخانه مجلس شورای اسلامی، کریمی رئیس کتابخانه وزارت کشور و احمدی مسئول اسناد انتخاباتی وزارت کشور در تهیه اسناد و منابع تاریخی همکاری ارزشمندی داشتند. وزیرانی که در مصاحبه‌های این پژوهش شرکت داشتند. دکتر سید نجم الدین امیر شاه کرمی، مدیر انتشارات دانشگاه تربیت مدرس، خانم آتوما فروهی، معاون انتشارات دانشگاه، آقای مصطفی جانجانی، خانم لیلا نجفی زمان، خانم سمیه زهانی و فاطمه طالبی، کارشناسان فنی انتشارات کار چاپ و نشر این اثر را به عهده گرفتند که اخلاق کاری آنان شایسته احترام و قدردانی است. نگارنده قدردان همکاری‌ها و زحمات این عزیزان است.

علی ساعی

بهار ۱۴۰۰